

સોપારાવિજ્ઞાપિકા

-સં. મુનિસુજસચન્દ્ર સુયશચન્દ્રવિજયૌ

કોઇપણ નગરીનો ઇતિહાસ મુખ્યત્વે તે નગરનાં પ્રાચીન દેવસ્થાનો, વાવ-કૂવા આદિ સ્થાપત્યો, પુરાતત્ત્વીય અવશેષો, નગરનો પરિચય કરાવતી ગ્રંથોની રચનાઓ કે ગ્રંથપુષ્પિકાઓ ઇત્યાદિ સામગ્રી ઉપર આધાર રાખે છે. પ્રસ્તુત કૃતિમાં કવિએ પ્રાચીન નગરી સોપારક સમ્બન્ધિ કેટલીક બાબતો પર પ્રકાશ પાડ્યો છે.

સોપારક નગર એ કોડકણદેશની રાજધાની તેમજ પ્રાચીન ભારતની એક સુપ્રસિદ્ધ નગર હતું. મહાભારતમાં, બ્રાહ્મણીય પરમ્પરાના પુરાણોમાં, બૌદ્ધસાહિત્યમાં તેમજ જૈનસાહિત્યમાં પણ આ નગરના ઉલ્લેખો મળે છે. ઇતિહાસમાં પણ આ નગરના સોપારક, સોપારગ, સોપારા, સહુપારા, સૌરપારક, સુપારિક એમ ઘણાં નામો પ્રાપ્ત થાય છે. તથા શક ક્ષત્રપ ડહાવદાતના એક શિલાલેખમાં આ નગરનો ઉલ્લેખ મળે છે. આજે આ નગર મહારાષ્ટ્રની રાજધાની મુમ્બઈથી નજીક ઠાળા જિલ્લામાં આવેલા (સોપારા) નાલાસોપારા ગામના નામથી ઓળખાય છે.

૧૪મી સદીમાં આ. શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ ‘કલ્પપ્રદીપ’ નામના ગ્રંથના ચતુરશીતિ મહાતીર્થનામસડ્ગ્રહકલ્પમાં, પુરાતનપ્રબન્ધસડ્ગ્રહની અન્તર્ગત કુમારપાલ-દેવતીર્થયાત્રાપ્રબન્ધમાં તેમજ પ્રબન્ધકોશ જેવા ઐતિહાસિક ગ્રંથમાં તીર્થસ્વરૂપ આ નગરનો તેમજ શ્રીજીવિતસ્વામીશ્રીઋષભદેવ પ્રભુના પ્રાસાદની નોંધ કરી છે. વઢી મુનિચન્દ્રસૂરિવિરચિત અષ્ટોત્તરશતતીર્થમાલામાં, વિનયપ્રભ ઉપા૦ રચિત અષ્ટોત્તરશત-તીર્થયાત્રાસ્તવમાં, મેઘાકૃત તીર્થમાળા ઇત્યાદિ ગ્રંથોમાં સોપારકમણ્ડળ જીવિતસ્વામીનું નામ જોવા મળે છે. આમ વિક્રમની ૧૬મી સદી સુધી આ નગરની ખ્યાતિ ઘણી વિસ્તરેલી હશે. ત્યારબાદ અનુક્રમે કાઢના પ્રવાહમાં ઘટતી ગઈ હશે.

કૃતિની ભાષા સુન્દર છે. કર્તાએ આગઢની ગાથાઓમાં ભરપૂર રીતે પ્રાકૃતિક સૌન્દર્યનું વર્ણન કર્યું છે. બીજી ગાથામાં “સેતુંજ તીરથુ તળીય તલહટી” આ પદ્ય મૂકવા પાછઢ કર્તાનું શું પ્રયોજન છે ? તે વિચારણીય છે. જો કે સોપારાને શત્રુંજયની તઢેટી ગળી તે તેનું માહાત્મ્યમાત્ર જણાય છે. એ ક્ષેત્રનો મહિમા તે કાલે ઘણો હોય. વઢી આદિનાથપ્રભુની પ્રતિમા હોય તે પરથી

શત્રુંજયની તહેટીરૂપ ગણાતું હોય એમ બને. અથવા હાલ લઘુશત્રુંજયના નામથી ઓઢ્ઢાતાં થાળા તે વખતે શત્રુંજયના નામે આલેખાતું હશે. અને તેની નજીક શત્રુંજયની તહેટી સમું સોપારકનગર હશે. આ ભાવને પુષ્ટ કરનારી અન્ય ૨ પંક્તિઓ પળ મઢે છે તે અહીં વિદ્વાનોના અભ્યાસ માટે ટાંકી છે.

૧. વિમલાચલમેખલાઽવનીસ્થિતસોપારકપત્તને પુરા ।

[શ્રીસોપારકસ્તવનમ્ - અજ્ઞાત]

૨. મહાતીર્થશત્રુઙ્ગયોપત્યકાયાં..... । [પ્રથમજિનસ્તોત્ર - જયાનન્દસૂરિ]

=‘તત ઁિણિ આવિઝ ગામિ અગાસી’ આ પઢિક્તથી કવિએ સોપારાની નજીકમાં રહેલા અગાસી ગામના યુગાદીશ શ્રીઆદિનાથપ્રભુના જિનાલય સમ્બન્ધી નોંધ કરી છે. તે અગાસી ગામ આજે પળ અગાસીના નામથી (નાલાસોપારાની નજીક) ઓઢ્ઢાયા છે.

જીવિતસામી (સ્વામી) નામ શા માટે ?

x જિળવયળસારદિદ્વપરમત્થા સુવ્વયા નામ ગણિણી **જીવંત** (પાઠભેદથી જીવ) **સામિ** વંદિય.... [વસુદેવહિણ્ડી મૂલ - ભા. ૧ પૃ. ૬૧]

xચૈત્યાનિ પૂર્વાણિ વા ચિરન્તનાનિ **જીવન્તસ્વામિ**પ્રતિમાદીનિ.... x

[બૃહત્કલ્પભાષ્ય ભા. ૩, પૃ. ૭૭૬]

ઇત્યાદિ પંક્તિઓ વઢે વસુદેવહિણ્ડી જેવા કેટલાય પ્રાચીન ગ્રન્થોમાં જીવિતસ્વામીનું કંઙક વિશેષ માહાત્મ્ય ગ્રન્થકારશ્રી વર્ણવે છે. જીવિતસ્વામી ંટલે ભગવાન મહાવીરસ્વામીના સમયમાં જ, પ્રભુએ દીક્ષા લીધી તે પહેલાં બનેલી તેમની પ્રતિમા. રાજકુમારના શરીરને યોગ્ય અલઢ્ઢારોથી સુશોભિત આ પ્રતિમા બની ંટલે શાસ્ત્રીય રીતે વિચાર કરતા તીર્થંકર ભગવાનના પોતાના સમયમાં બનેલી પ્રતિમાને જ જીવિતસ્વામી પ્રતિમા કહી શકાય.

જીવિતસ્વામીની પ્રતિમા જેને કહેવામાં આવી તે ંપરથી ભાવો લઢ્ઢી બીજી જે અન્ય તીર્થંકરોની પ્રતિમા તૈયાર થઢ્ઢ તે પળ જીવિતસ્વામીના નામથી ંઢ્ઢાતાં. પ્રબન્ધકોશ, પ્રાચીન લેખો ંત્યાદિમાં તેની નોંધ મઢે છે. અહીં પળ કઢાચ ં જ આશયથી યુગાદીશને જીવિતસ્વામી તરીકે ંઢ્ઢાયા હશે. છતાં ં બાબત પર વધુ પ્રકાશ વિદ્વાનો પાઢશે ંવી આશા છે.

[ંઢ્ઢારણ-જીવન્તસ્વામી-ંમાકાંત પ્રે. શાહ]

જૈન સત્યપ્રકાશ. વર્ષ ૧૭, અંક- ૫-૬

शब्दकोश

१. तलहटी = तळेटी
२. दुकिय = दुष्कृत = पाप
३. खेटीय = खोटकावीने
४. सरगजमलि = स्वर्गसमान
५. हारहूरा = (हारहारा(सं)-द्राक्ष
६. आकंद = ?
७. पगर = गुच्छ
८. धामिणि =
९. कहि = कोई एक
१०. दंतउ = श्वेत
११. ऊबीठउ = अणगमतो थयो(?)
१२. सेत = श्वेत
१३. तीहं पूजइं = तेना पूर्ण थाय.
१४. लकुटारसि = दांडीया रास
१५. धामी = ?
१६. राखि = राखो
१७. उपक्रम = खंत, उद्योग

સોપારક સમ્બન્ધિ સાહિત્ય

૧.	સોપારા વિનતી	પદમ જિણેસર પય પણમેવિ....	જયતિલક સૂરિ	-	૧૯
૨.	સોપારક સ્તવનમ્	શ્રીસોપારકપત્તનાવની....	અજ્ઞાત	-	૩૨
૩.	સોપારકમળડણ ઋષભજિનસ્તુતિ	શ્રીસોપારકપત્તનાદ્ધુતરમા..	અજ્ઞાત	-	૪
૪.	શ્રીમજ્જિનસ્તવનમ્	શ્રીકુઢ્ડળાખ્યવિષયસ્થિત- પત્તનશ્રી.....	અજ્ઞાત	-	૪
૫.	સોપારકમળડન- ઋષભજિનસ્તવ(સટીક)	જયાનન્દલક્ષ્મીલસદ્વલ્લિ- કન્દં.....	અજ્ઞાત	ટીકા	૧૧
૬.	સોપારક શ્રીઋષભ- દેવસ્તોત્રમ્	જયશ્રીસદ્ગિનઃ પૃથ્વ્યાં...	મુનિસુન્દર સૂરિ	-	૨૫
૭.	સોપારકમળડણ આદિજિન સ્તુતિ	સ્તુયે યુગાદીશ વિભૂષ્યમાણા.....	અજ્ઞાત	-	૪

‘સોપારક’ની પ્રાચીનતાને તથા ઐતિહાસિકતાને સૂચવતા અનેક પ્રમાણભૂત ઉલ્લેખો ‘જૈન પરમ્પરાનો ઇતિહાસ’ જેવા ગ્રન્થોમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તો વિવિધ જિનપ્રતિમાઓ પરના લેખોમાં પણ સોપારકનો ઉલ્લેખ મળે છે. તે લેખોમાં એ ‘સહૂઆલા’ એવા નામે ઉલ્લેખ પામ્યું છે. પ્રકાશિત પ્રતિમાલેખ-સડ્ગ્રહો જોઈએ તો આવા અનેક ઉલ્લેખો મળી આવે.

પ્રસ્તુત કૃતિનું સમ્પાદન શ્રીનેમિ-વિજ્ઞાન-કસ્તૂરસૂરિ જૈન જ્ઞાનમન્દિર-સૂરતની હસ્તપ્રતિના આધારે કરવામાં આવ્યું છે. પ્રત આપવા બદલ ભળડારના વ્યવસ્થાપકશ્રીના આભારી છીએ.

॥ श्री सोपारा विज्ञप्तिका ॥

हैनमः ।

॥८०॥

कूंकणदेसि नयर सोपारउं, सयल महीतलि दीसइ सारउं,
धारउं हीआ मझारि,
नाभिराय मरुदेवीनन्दन, आदिदेव तिहुयणजणमण्डण,
गुण गाउं संसारे, १

सारउं देव सविहुं देहरासर, नाभिरायकुलकमलदिवायर,
छहि दरिसण आधारो,
सेतुंज तीरथु तणीय तलहटी^१, दुकिय^२ कंकम(कम्म) सवि मारगि खेटीय,^३
भेटीय नाभिमल्हारो, २

सरगजमलि^४ सोपारउं पाटण, तिहुयणलोअ नयनआनन्दण,
अठसठि तीरथ ठाम,
तेरसइं आणू जिहां सरोवर, वावि-कूवानइं गढ-मढ-मन्दिर,
तरुभर मनविश्राम, ३

सोवन केतकि सोवन सालिं, दीसइं कदली विविध रसालिइं,
नालिकेरफलमालि,
अम्बा-जाम्बू-फणसु विशाल, हारहरा^५ करमदी रसाल,
ताल तमालहं ताल, ४

नागवेलि नवरङ्ग सोपारी, एला-लवङ्ग वस्तु सवि सारी,
बीजउरी आराम,
चम्पक-जाइ-जूहिअ-मचकुन्द, बकुल-वेल-वालउ-आकन्द,^६
चन्दनतरु अभिराम, ५

अगर पगर^७ कप्पूर महातरु, जलि जलि पञ्चवन्न कमलाकर,
भासुर कान्ति सम्भारो.

तीरथवर सोपारउं जाणउं, महातीरथनुं अधिक वखाणु,
भविअण मन आधारो, ६

विषम नदी विषमा आघाट, विषमा पर्वत विषमी वाट,
विषमाभरण सम्भारो,
समुद्रतीरि जातां उल्हास, धामिणि^५ कामिणि खेलइं रास,
भास गाइं गुणसार ७

कहि^१ नाचइं कहि गाइं वाइं, इसी परि प्रभु मारगि जाइं,
माइं हरख न अङ्गे,
दन्तउं^२ रातउ वाहिणि बइसी, तत खिणि आविउ गामि अगासी,
भवियण नयण सुरङ्गे, ८

युगादीस नयणे जव दीठउ, दुकय कम्मसम्भव तव नीठिउ,
ऊबीठउं^३ संसारो,
सेत^४ वानि लेपमय मूरति, जिणि दीठइं भाजइ मन आरति,
वारइ ति विसमीवार, ९

तउ मझ मन उल्हसिउं आणन्दिइं, भावपूरित भावि सुनिअ छन्दि,
वन्दि सु प्रभुपयकमलो,
भले फूलि आदीसर पूजइं, सयल मनोवाञ्छित तीहं^५ पूजइं,
कीजइ मणूभव सफलो, १०

रास-भास-लकुटारसि^६-गीतिं, नादभेदि पूजइं ईणि रीतिइं
प्रीतिं धरी उछाहो,
कामिततीरथ जीवितसामी, वडइं पुण्य प्रभु दरिसण पामी,
धामी^७ ध्याउ नाहो, ११

सिद्धिरमणि मुगताफलहारो, दुखदावानलजलदो सारो,
धारो सुहसम्भारो,
माय-ताय तूं गुरु आधारो, राखि^८ राखि प्रभु एह सम्भारो,
तारि तारिजि अमारो, १२

महातीरथ सोपारा जामलि, अवर तीरथ नत्थी महिमण्डलि,
 कलियुग ए जगदीस,
 राजरिद्धि-सुररिद्धि न मागउं, एक चित्ति तुह नामिइं जागउं,
 लागउं तुह पय सीस १३

मइं वीनविउ जीवितसामी, उपक्रम^{१७} घणे चलह तुह पामी,
 सामी जगदाधारो,
 त्रिणि काल जे समरइं भाविइं, घरि बइठां हुइ जात्र स्वभाविइं,
 आवइं सुखभण्डारो १४

॥ इति श्रीसोपारा विज्ञप्तिका ॥ शुभं भवतु ॥ श्रीः ॥ श्रीः ॥